

Atatürk'ün Kişiliğinde Bilgelik Vasfının Tezahürü ve Toplum Hayatına Yansımaları

A. FARUK ŞİNANOĞLU
Dr., İNÖNÜ Ü. İLAHİYAT FAKÜLTESİ
e-posta: afsinanogluinonu@edu.tr.

abstract

In this study, assuming that the concept of “wisdom” is closely connected with the capability of incorporating an operational dimension into “knowledge”, I argue that Atatürk’s wise characteristics lies in his: 1) understanding of scientific systems, 2) treating the concepts of religion, language and culture, and) interpreting the changing social circumstances in connection with national unity. Traditionally the concept of “wisdom” has been seen to be connected with love of knowledge. However, in this study this concept is construed in a larger perspective in connection with Atatürk’s personal characteristics in the sense that the most important aspect of the concept of wisdom is its relation to the capability of incorporating an operational dimension into knowledge.

Key words

Atatürk, wisdom, society.

Giriş

Bu çalışmada bilge kişilik ve bilge önder kavramları aynı anlamda kullanılmaktadır. Kavramların sözlük anlamları içerisinde diğer anlamlara ilaveten yargılama gücü ve yönetici olma gibi özellikler mevcuttur.¹ Bilge sözcüğü, dilbilim açısından bilmekten türetilmiş olup, Türk kültüründe özel bir anlam kazanmıştır. İsim ve sıfat olarak kullanılan “bilge” kavramı, Türkçe sözlüklerde bilgili, iyi ahlaklı, olgun, örnek kimse, çok ve sağlam bilen, bildiği-

---

¹ *Türkçe Sözlük*, T.D.K., Milliyet Yy., İstanbul 1992, s. 186; Erüz, A., S. Aksakal, K., *Türkçe Sözlük*, Şamil Yy., İstanbul 1984, s. 142.

ni kendisi ve başkaları için en faydalı biçimde kullanan kimse olarak geçmektedir.² Orhun Yazıtları incelendiğinde ise, bilge kişi, toplumu siyasi, ekonomik ve eğitim açılarından aydınlatan, toplumu iç ve dış tehditlere karşı uyarıcı, bütünleştiren bir insan tipi olarak resmedilmektedir.³ Türk kültüründe özel bir yere sahip bilgelik sıfatının anlaşılması ve tüm boyutlarıyla yorumlanması sosyolojik açıdan büyük bir önem arz eder. Toplulukların varlık ve devamlarının sağlanmasında bireyler arasındaki duygusal bağ ve bireysel kimlikleri ne kadar önemli ise toplumun yeniden yapılandırılmasında kendilerine önderlik eden bilge kişiler de o kadar önemlidir. Ancak, tarihsel kişiler olarak bilgelik özelliğine sahip önderlerin her birisindeki bilgelik özelliği farklı bağlamlarda farklı şekillerde tezahür ettiği anlaşılmaktadır.

Tarihsel varlık olan bilge önderler toplumun kültürel kodları ve değerleri ile mücehhez bir şekilde mevcut bilgi birikimleri ve fikirleriyle toplumsal yapının yeniden şekillenmesinde, milli tarihin oluşturulmasında birinci derecede katkıda bulunan sosyal aktörlerdir. Bu özellikleriyle hem topluma biçim vermekte, hem de toplum tarafından biçimlendirilmektedirler. Milli ve milletler arası tarihin oluşumuna katkıda bulunan tüm unsurların sağlıklı bir şekilde irdelenebilmesi için, milletlerin milli ve tarihi gelişimini şekillendiren bilge kişilerin yakından incelenmesi, bilgi ve eylem arasında kurdukları bağlantıları net bir biçimde ortaya koyabilmek kaçınılmaz bir gerekliliktir.

Tüm yukarıda ifade edilenlerden hareketle, toplumlarını bir bütün olarak eleştiren ve duruma hal çareleri arayan üstün zekalı, anlama ve kavrama gücüne sahip, ait olduğu toplumun değerleriyle yoğrulmuş kişileri, bilge kişilikler olarak tanımlamak mümkündür. Diğer taraftan bilge önder, bir zaman diliminde değişken toplumsal şartlar çerçevesinde, yönetmekte olduğu toplumu bilimsel çalışmalarla tespit edilmiş amaçlar peşinde yönlendiren kimse olmaktadır.

Türk toplumlarında kavramın anlam ve işlevsel yönünün en açık olarak ortaya çıktığı dönem Göktürkler zamanına rastlamakla birlikte, kavramın kültürel bir kod olarak kullanılmasının eski Türk toplumlarına kadar gittiği, Türk kültüründe “bilge” kavramının Mete ve Hun devlet düzeninden kalan inançlarla oluştuğu belirtilmektedir.⁴ Hunlar dönemi ile ilgili eğitim-öğretim kurumları hakkında kapsamlı araştırmalar bulunmadığından bahsedilen çağlarda Türklerin düzenli bilgiler veren eğitim-öğretim kurumları olup

² *Türkçe Sözlük*, a.g.e., s. 186; Erüz, A., S., Aksakal, K., a.g.e., s. 142.

³ Ergin, M., *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yy., İstanbul 2005. s. 43.

⁴ Ögel, B., *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, M.E.B.Yy., İstanbul 2001, s. 135.

olmadığı hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz. Ancak, siyasi, askeri yönlerden diğer ulusları bilgileriyle etkilemiş olduklarından, eski Türklerde eğitim-öğretim kurumlarının bulunması ihtimali üzerinde durulmaktadır.⁵ Nitekim, Hunlar'dan Osmanlılara kadar devam eden idari, siyasi ve askeri sağ-sol teşkilatının Mete tarafından kurulduğu hakkında sağlam kanıtlar bulunduğundan söz edilmektedir.⁶

Türk tarihine baktığımızda devlet kurmuş, Türk kültürü ve uygarlığına önemli katkılar sağlamış pek çok öndere rastlanır. Ancak, bunlardan ikisinin bilgece tutumları ile ötekilerden bariz bir biçimde derinlik kazanarak ayrıldıkları görülür. Bunlardan ilki *Bilge Kağan*, ikincisi ise Bilge Kağan'dan yaklaşık bin iki yüz yıl sonra, son Türk devletini kuran *M Kemal Atatürk*'tür. Çalışmamız açısından merkezi önem taşıyan husus, Türk Milleti'nin istiklâli için verdiği mücadelede Atatürk'ün kişiliğinde bilgelik vasfının ne şekilde tezahür ettiği.

1. Atatürk'ün Bilgelik Vasfının Türk kültürünün Biçimlenişindeki Görünümü

Cumhuriyet'i kuran iradeyi tanımlamaya çalışanların bir kısmının, yerküremizde gelişen bilimsel, düşünsel faaliyetleri dikkate alarak, konuyu bilimsel-nesnel bir yaklaşımla değerlendirmeye çalıştıkları görülürken; bir kısmının da, kendi ideolojik tercihleri yönünde ele aldıkları görülür. Cumhuriyet'i kuran iradeyi doğru anlayabilmek için, bizzat icraatlarıyla birlikte Atatürk'ün yazdıklarını, söylevlerini, konu ile ilgili olarak hazırlanmış akademik düzeydeki çalışmaları ve hepsinden önemlisi bizzat onun bilgiyle eylemi ne şekilde yoğurduğunu gösteren çalışmalarına bakmak gerekir.

Atatürk'ün kişiliğini tamamlayan asker, siyaset adamı, önder, stratejist gibi özelliklerinin yanı sıra, ona asıl bilgelik vasfını kazandıran şey, onun kültürel değerlerle kurduğu ilişki, bilimsel yöntemleri, bilimsel bilgiyi algılayışı ve değişen toplumsal şartları milli birlik açısından yorumlayış şeklidir. Bu bağlamda Türk kültüründe özel bir anlam taşıyan "*bilgelik*" vasfı, Türk toplumunu medeni toplumlar seviyesine çıkarmaya çalışan M. K. Atatürk'ün önemli toplumbilimsel özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Atatürk, toplumsal kurumların çökmeye başladığı, toplumsal değerlerden sapmaların ve bozulmaların görüldüğü bir dönemde, Türk kültürünün aydın bir yorumcusu olarak, milli kültür geleneğini başlatmış; temelinde

⁵ Binbaşıoğlu, C., *Eğitim Düşüncesi Tarihi*, Binbaşıoğlu Yayınevi, Ankara 1982, s. 2.

⁶ Turan, O., *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, Nakışlar Yy., c.1, İstanbul 1978, s. 148.

“tek kültür” özelliği bulunan millet gerçekliğinin ortaya çıkmasını sağlamış; “Türkiye Cumhuriyetini kuran Türkiye halkına Türk milleti denir...Bu millet efradı umum Türk camiası gibi aynı müşterek maziye, tarihe, ahlaka, hukuka sahip bulunuyorlar”⁷ demek suretiyle, toplumda kültürel bütünleşmenin önemini vurgulamıştır. İ. H. Baltacıoğlu’nun belirttiği gibi, M. K. Atatürk’ün akıl kişiliğini yaratan özlerden biri olağan üstü nitelikteki sezgi gücüdür. Gerçekten de, din, dil gelenekleri bir olanların bir millet olduklarını sezen M. K. Atatürk olmuştur.⁸

Bilindiği gibi, Osmanlı toplumu çok uluslu bir yapı arz ediyordu. Bu nedenle Osmanlı devleti, Osmanlı birliğini koruyabilecek esaslar üzerinde durmuştur. XV. yüzyılda nostaljik bir yaklaşımla bir çeşit Türk romantizmine ilgi duyulmuş olsa bile,⁹ klasik Osmanlı tarih tezi Osmanlılar döneminde gelişen bir takım somut olgularla sınırlı kaldığından, Osmanlı toplumunun asli unsurunun kültürü olan Türk kültürü yeterince işlenememiş; ancak, Türk halkı tarafından muhafaza edilmiştir.¹⁰

Yenisey ve Orhun yazıtlarının okunması ve Türk dilinin Ural-Altay dil teorisi içersinde sınıflandırılması ile birlikte, klasik Osmanlı tarih zihniyetinin devam ettirilmesinin artık mümkün olmadığı anlaşılmıştır.¹¹ Atatürk, bu gerçekliği tespit ettikten sonra, halk tarafından yaşatılan Türk kültürünün kaynaklarına ulaşmak amacıyla, Tarih ve Dil Kurumlarını tesis ettirmiştir. “Türkiye Cumhuriyetinin Temelleri kültürdür” ilkesinden hareketle, Türk kültürünün milli kalmak suretiyle nesnel ve rasyonel temellere oturarak, gelişmesini, çağdaşlaşmasını sağlamaya çalışmıştır.¹² Konuyla ilgili olarak O. Türkdoğan şöyle demektedir: “Grek düşünürü Herakleitos’a atfedilen bir görüş vardır; kaostan kosmos doğar. Türk tarih tezi kanımca bu söze en uyanıdır. Çünkü 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren Avrupa’da başlayan çok yönlü bilimsel incelemeler yeryüzünün haritasını değiştiriyordu. Kaynakları Osmanlıların kuruluşuna kadar klasik Osmanlı tarih anlayışı bu yeni araştırmalara kayıtsız kaldığı gibi İslamiyet’ten önce bir Türk tarihinin de olabileceğini hesaba katmıyordu”¹³. Bu çerçevede, Türk toplumunun milli birlik ve tarih-

⁷ Baykal, A. N., *Yöneticiler İçin Yeni Bir Bakış M. K. Atatürk’ün Liderlik Sırları*, Sistem Yy., İzmir 2004, s. 9; İnan, A., *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün El Yazıları*, A.K.D. ve T.Y.K., Ankara 2000, s. 28.

⁸ Baltacıoğlu, İ. H., *Atatürk Yetişi, Kişiliği, Devrimleri*, A.Ü.Yy., Erzurum, 1973, s. 22.

⁹ Türkdoğan, O., *Türk Tarihinin Sosyolojisi*, Hasret Yy., Ankara trs., S. 10.

¹⁰ Kodaman, B., *Cumhuriyet’in Tarihi-Fikri Temelleri ve Atatürk*, S. D. Ü. Yy., Isparta 1999, s. 80.

¹¹ Türkdoğan, O., *Türk Tarihinin Sosyolojisi*, s. 64.

¹² Kodaman, B., *Cumhuriyet’in Tarihi-Fikri*, s. 80, 81.

¹³ Türkdoğan, O., *Türk Tarihinin Sosyolojisi*, s. 10.

sel bilincinin kökenlerini hazırlama eylemini teşkil eden dil ve tarih tezlerini inkılabın muhtevası olarak belirlemek mümkün olduğu gibi, Atatürk'ün topluma göstermeye çalıştığı yol, hayalci ve fanteziye dayanmayan Türk'e özgü bir kalkınma modelidir.¹⁴

Ancak burada bir hususa dikkat çekmek gerekiyor: Türk kültüründen kastedilen sürekli bir oluş ve yeni değerler üretebilen, toplumsal gelişime ve değişime uyum sağlayabilen bir kültürdür. Atatürk'ün üzerinde ısrarla durduğu da budur. Atatürk, bir konuşmasında, milli eğitim ile kültür arasındaki ilişkiye şöyle dikkat çekmektedir: “ Bir milli eğitim programından söz ederken, eski devrin boş inançlarından ve yaradılış niteliklerimizle hiç de ilişkisi olmayan yabancı fikirlerden, doğudan ve batıdan gelebilen bütün etkilerden tamamen uzak, milli karakterimiz ve tarihimizle uyumlu bir kültür kastediyorum. Çünkü milli dehamızın tam olarak gelişmesi ancak böyle bir kültür ile sağlanabilir. Herhangi bir yabancı kültür, şimdiye kadar takip edilen yabancı kültürlerin yıkıcı sonuçlarını tekrar ettirebilir. Kültür (fikri kültür) ortamla uyumludur. O ortam milletin seciyesidir.”¹⁵

Atatürk, bir taraftan milli olanı hayata geçirmeye çalışırken, diğer taraftan Türk kültürü ve düşüncesinin gelişimini evrensel boyutları ile ele alınmasına çalışmıştır. Nitekim, UNESCO'nun bugün üzerinde çalıştığı sorunların hepsinin Atatürk tarafından gündeme taşındığı şeklindeki bir ifade, UNESCO kayıtlarına geçirilmiştir.¹⁶ Gerçekten de, Atatürk, milli olanla evrensel olanı bir arada düşünerek; bu anlayışı, Türk eğitim sistemine bir yöntem olarak yerleştirmeye çalışan bilge bir önderdir. 3 Ocak 1922'de yaptığı bir konuşma, Atatürk'ün evrensel düşünceye verdiği önemi göstermektedir: “Dünyadaki son olaylar ve Genel Savaşın uyarışı yalnız Rusya'da, Türkiye'de değildir. Bütün insanlığın anlayışında önemli izlenimler doğurmuştur. Bu izlenimleri duyan ulusların başında şimdilerde de zorba beyinler zorbalıklarını güçleriyle yaşatmak için çabalyorlar. Ne var ki, az zaman içinde, bütün dünya hakkın ne yanda olduğu gerçekliğini olurlayacak (kabul edecek) ve toplumlar birer insan kitleleri durumuna düşeceklerdir. İşte o zaman ulusların bütün ereğini insanlık ve karşılıklı sevgi oluşturacaktır.”¹⁷

¹⁴ Türkdoğan, O., *Kemalist Modelde Fert ve Devlet İlişkileri*, A. Ü. Yy., Erzurum 1977, s. 3.

¹⁵ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C.I.II.III, A.K.D ve T.Y.K., Ankara 1997, s. 20.

¹⁶ Karal, E. Z., “Atatürk İlkelerinin Biçimlendirdiği Eğitim”, *Atatürk ve Eğitim*, T. E. D. Yy., Ankara 1981, s. 12.

¹⁷ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, s. 30; İnan, M. R., *Atatürk'ün Önder Kişiliği*, Tisa Matbaası, Ankara 1983, s. 21.

Atatürk, çağdaşlaşma sürecine dayalı bir modeli geliştirmeyi amaçlar-ken; bilgiye ilişkin süreçler ile toplumsal yapı arasındaki ilişki üzerinde durmuş; bilimsel kurumların, sanat, ahlak, hukuk, din ve felsefi etkinliklerini ön plana çıkarmıştır. Ayrıca devlet ve toplum arasında eşitlik, adalet kavramları gibi dengeleyici hususları vurgulamak suretiyle, sınıf ve kapitalist sistem esasına dayalı bir toplumsal yapı yerine, Türk toplumunun geleneksel yapısına da uygun düşen bir anlayışı yerleştirmeye çalışmıştır. Onun bu tutumu, bilgi toplumuna geçiş sürecinde daha iyi anlaşılmaya başlamıştır; zira bilgi toplumundaki paylaşımaya dayalı sinerjik yaklaşım, bilişimsel getirinin tüm topluma açık olmasını amaçlamış¹⁸ ve Osmanlı'nın son dönemlerinde görülen “*bilimde tekelci anlayış*”, bu yaklaşımla yıkılmak istenilmiştir.

Atatürk'ün ön gördüğü program ondan sonra gelenler tarafından yeterince takip edilememiştir. Eğer Atatürk'ün öngördüğü program devam ettirilmiş olsaydı, onun yerleştirmeye çalıştığı eğitim-öğretim faaliyetleri sonucunda ilk olarak, gelir dağılımının adil bir biçimde paylaşımı, sosyal tabakalar ve bölgeler arasındaki mesafenin azalımı sağlanmış olacak; sağlıklı bir toplum görünümü kazanacak olan Türk toplumunda marjinal (bölücü-yıkıcı) zümrelere de fırsat tanınmamış olacaktı. Suna Kili'nin de belirttiği gibi, çağdaş toplumda devletin zenginliği kadar, kişinin zenginliği, mutluluğu da önemli olup; bütün çağdaşlaşma çabasındaki toplumların en büyük sorunu kalkınmak; ekonomik büyümeden sağladığı geliri vergi düzenlemeleri, ücret, fiyat siyasetleriyle adaletli ölçülerle kişiler arasında paylaştırarak eşitliği sağlamaktır.¹⁹ Eğer, bu ifade edilenler gerçekleştirilmiş olsaydı, belki de, tamamen yerli bir Türk iktisat modeline ulaşılmış olacaktı. Bu hususla ilgili olarak Atatürk, İzmir İktisat Kongresinde (17 Şubat-4Mart 1923) şöyle demektedir: “...iktisadiyat demek her şey demektir. Yaşamak için, mesut olmak için ne lazımsa bunların kaffesi demektir, say demektir, her şey demektir... Esaslı bir program tatbik etmek ve bu program üzerinde bütün milleti hemahenk olarak çalıştırmak lazımdır. Bizim halkımızın menfaatleri yekdiğerinden ayrılır sınıf halinde değil; bilakis mevcudiyetleri ve muhassalai mesaisi yekdiğerine lazım olan sınıflardan ibarettir. Bu dakikada samilerim çiftçilerdir, sanatkarlardır, tüccarlardır ve amelelerdir. Bunların hangisi yekdiğerinin muarızı olabilir. Çiftçinin sanatkara, sanatkarın çiftçiye, çiftçinin tüccara ve bunların hepsine, yekdiğerine ve ameleye muhtaç olduğunu, kim inkar edebilir.”²⁰ Gö-

¹⁸ Savaş, Ö., “Kemalist İdeoloji”, Aydınlanma 1923 Devrimi 2I. Yüzyılda Kemalizm, Toplumsal Dönüşüm Yy., İstanbul 2004, s. 186.

¹⁹ Kili, S., *Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli*, T.İ.B.K.Yy., Ankara 1995, s. 204.

²⁰ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, s. 104-116.

rüldüğü gibi Atatürk, milleti bir bütün olarak değerlendirmekte, milleti oluşturan bütün unsurların zenginliğini ön görmekte ve bunu hayata aktarmak suretiyle bilgiye işlevsellik kazandırmak istemektedir.

2. Atatürk'ün Bilgelik Vasfının Bilimsel Yöntem Anlayışındaki Görünümü

Osmanlı Devleti'nin çözülme ve çöküş döneminin son yıllarını bizzat yaşamış ve Osmanlı eğitim kurumlarından yetişmiş birey olarak M. Kemal Atatürk, "bilim"e olumlu bir "ahlaksal" değer atfetmiştir.²¹ Atatürk'ün bilime ilişkin yaklaşımı incelendiğinde, onun yerküremizde gelişen bilimsel hareketlilikleri güncel bir biçimde takip ettiği görülmektedir. Nitekim Doğu'da ve Batı'da yazılmış klasik eserlerin pek çoğunu bizatihi incelemiş, bunlar hakkında görüşlerini belirtmiş ve bazen de okuduğu eserlerin yanına kendi el yazısı ile notlar düşmüştür; ayrıca, matematik terimlerini Türkçeleştirmiş, kendi eliyle bir geometri kitabı yazacak ölçüde ayrıntılara dek inmiştir.²² Bütün bu sistematik çalışmalar sonucunda, o, toplumları gelişmişlik düzeyine ulaştıracak yolun akıl ve bilim olduğu neticesine varmıştır. Bu nedenle Atatürk, eğitim-öğretim uygulamalarında bilimin önemine dikkatleri çeker. Bir konuşmasında bilimin kullanılmasının zorunluluğunu şöyle ifade etmiştir: "Memleketimizi bir çember içine alıp cihan ile alakasız yaşayamayız. Bilakis müterakki, mütemedden bir millet olarak medeniyet sahasının üzerinde yaşayacağız. Bu hayat ancak ilim ve fen ile olur. İlim ve fen nerede ise oradan alacağız ve her ferdi milletin kafasına koyacağız. İlim ve fen için kayıt ve şart yoktur."²³ Bu sözler, M. K. Atatürk'ün derin ve genel bir kültür birikiminin bulunduğu, bir karara varırken, mantığını ve sezgi gücünü kullanarak olayların nedenlerini çözümleyebilme yeteneğine sahip olduğunu göstermektedir. Atatürk, bu yönüyle yeniden yapılandırılmasına çalıştığı Türk toplumu için, eğitim ve öğretime hayati bir önem vermiştir; ancak, o bir bilim adamı titizliği ile eğitim ve öğretimi biçimlendirmeye çalışırken, bütüncül bir yaklaşımla, Türk kültürünün eğitim ve öğretimde göreceği işlevsel yönlerini açığa çıkarmaya çalışmıştır. Bu nedenle toplumda işlevsel öneme sahip kurumları ön plana geçirmek istemiştir.

Büyük Millet Meclisi'nin henüz açılmış olduğu, savaşın devam ettiği sırada Atatürk, yurdun her tarafından gelen 250'den fazla erkek ve kadın öğret-

²¹ Mardin, Ş., *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, İletişim Yy., İstanbul 1994, s. 228,229.

²² İnan, M. R., *Atatürk'ün Önder Kişiliği*, Tisa Matbaası, Ankara 1983, s. 49. Daha fazla bilgi için bkz: *Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar*, Der: Gürbüz D. Tüfekçi, Türkiye İş Bnk., Kültür Yy., Ankara, 1983.

²³ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, s. 48.

meni Ankara'da bir araya getirerek²⁴ maarif kongresi düzenlemiş (15.7.1921), bu tutumu ile eğitim, öğretime ve bilime verdiği önemi göstermiştir. Hakimiyeti Milliye gazetesi, Maarif Kongresi'nden "kuşkusuz bu, dünya tarihinde de benzeri belki bulunmayan bir örnektir", diye söz etmiştir.²⁵ Maarif kongresinin açılış konuşmasında "Ancak vasi ve kafi şerait ve vesait malik oluncaya kadar geçecek eyyamı cidalde (savaş günlerinde) dahi kemali dikkat ve itina ile işlenip çizilmiş bir milli terbiye programı vücuda getirmeye ve mevcut maarif teşkilatımızı bu günden müsmir bir faaliyetle çalıştıracak esasları ihzar etmeye hasrı mesai eylemeliyiz."²⁶ demektedir.

Atatürk, eğitimin ilk hedefinin bilgisizlikle mücadele etmek ve bütün milleti kapsayan bir eğitim-öğretimin gerekli olduğunu ifade etmiş; 1 Mart 1922 yılında TBMM'nin üçüncü toplanma yılını açılış konuşmasında bu düşüncesini şöyle açıklamıştır: "Demiştim ki, bu memleketin sahib-i aslisi köylüdür. İşte bu köylüdür ki bugüne kadar nur-u maariften mahrum bırakılmıştır. Binaenaleyh, bizim takip edeceğimiz maarif siyasetinin temeli evvela mevcut cehli izale etmektir. Teferruata girmekten ictinaben, bu fikrimi birkaç kelime ile tavzih etmek için diyebilirim ki alelittlak umum köylüye okumak, yazmak ve vatanını, milletini, dinini, dünyasını tanıttacak kadar coğrafi, tarihi, dini ve ahlaki malumat vermek ve amal-ı erbaayı öğretmek maarif programımızın ilk hedefidir."²⁷ Atatürk yukarıdaki sözleriyle, Osmanlı toplumunun aslı unsuru olan Türk nüfusunun, Osmanlıların son dönemlerinde çeşitli nedenlerle eğitim ve öğretimden mahrum edildiğine işaret etmektedir ki, çok önemli bir tespittir. Söz konusu durumu anlayabilmek için, kısaca Osmanlı toplumunda eğitim-öğretim faaliyetlerine değinmek gerekecektir.

Osmanlı toplumu çok uluslu bir yapıya sahipti. Medreseler, uzun zaman bu yapılanma ile toplumdaki değişik tabakalar arasında dikey ve yatay hareketliliği sağlayan sosyal bir işleve sahip olmuştur.²⁸ Bu bağlamda kökleri Orta Asya uygarlığına giden Türk düşünce geleneği ve bilge kişi yetiştirme sanatının, Osmanlı'nın ilk dönemlerine de yansımış olduğu görülür. Söz konusu faaliyetler sonucunda, İstanbul bir bilim şehri haline gelmiş, yurdun pek çok yerlerinde eğitim- öğretim kurumları açılmıştır.

Osmanlı bilimsel faaliyetlerin ve teşekkülünün bir öncesi olmakla birlikte, medreselerin yeniden yapılandırılması ve olgunlaştırılması Fatih Sultan

²⁴ Akyüz, Y., *Türk Eğitim Tarihi*, Kültür Koleji Yy., İstanbul 1994, s. 279.

²⁵ Akyüz, Y., *Türk Eğitim Tarihi*, s. 279.

²⁶ Atatürk'ün *Söylev ve Demeçleri*, s. 19.

²⁷ *Atatürk'ten Düşünceler*, Der: E. Z. Karal, M.E.B.Yy., İstanbul 1981, s. 83.

²⁸ İhsanoğlu, E., *Osmanlı Eğitim ve Bilim Müesseseleri, Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, C.1, Feza Gazetecilik A.Ş., İstanbul, 1999, s. 229.

Mehmet'in çabaları ile gerçekleşmiştir. Fatih, İstanbul'u fethettikten sonra, İstanbul'a yeni bir çehre kazandırmak ve bir bilim şehri yapmak amacıyla, kendi adına bir külliye inşa ettirmiş; bu külliyenin yanına bilimsel hayatı ve toplumu şekillendirmek üzere medreseler kurduştur.

Fatih Medreselerinin kurulmasıyla, Osmanlı eğitim hayatında yeni bir dönem başlamış, medreselerin hiyerarşik yapısı yeniden düzenlenmiştir. Daha önceki Osmanlı medreseleri vakfiyelerine bakıldığında, genellikle din eğitiminin ağırlık kazandığı görülürken, Fatih medreseleri vakfiyesinde hem dini (*nakli*), hem de mantık, felsefe, matematik ve tıp gibi (*akli*) bilimlerin öğretilmesine önem verildiği görülmektedir.²⁹ Nitekim, bu dönem, Osmanlı medreselerinde aritmetik, cebir, geometri, fizik, kelam, tefsir, hukuk, hadis, tarih, coğrafya dersleri birlikte okutulmuştur.³⁰

Fatih'in başlatmış olduğu bilimsel faaliyetlerin Kanuni ile birlikte 16. yüzyılın ortalarına kadar devam ettiği, önemli bilimsel çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Kanuni döneminde Süleymaniye Medreseleri inşa edilmiş, bu medreselerin birinde tıp diğerinde matematik tahsili yapılmış, bu dönemde deniz coğrafyacılığı önemli seviyede gelişmiştir.³¹ Ancak, 17. yüzyıldan sonra medreselerde bilimsel bilgi yöntemlerinde gerilemeler görülmeye başlanmıştır.

Osmanlı toplumunda bilime ve bilgiye olan ilginin azalmasında pek çok neden sıralamak mümkün olmakla birlikte; değer yargılarından arındırılmış bilginin yerini katıksız metafiziğin yer almaya başlaması, toplumsal değişime karşı direnç oluşması, bilimin tekelci bir zümre tarafından temsil edilmesi, yani, Osmanlı toplumunda bilginler sınıfı arasında o güne kadar görülmemiş olan hanedan geleneğinin başlamış olması,³² dinin çıkar ve siyasi amaçlar için kullanılması, bunlara ilave olarak, toplumun asli unsuru olan Türk nüfusun bilimsel etkinliklerden dışlanması ve bilge önderlerin eksikliği gibi özellikler sıralanabilir ki, Atatürk'ün "*nur-u maariften mahrum bırakılan*" dan kast ettiği Türk halkıdır. Bütün bu ifade edilenlere söz konusu dönemlerde hem bilge önder eksikliğinin hissedilmekte olduğu, hem de bilge önderlerin yetişmesi gereken sosyo-kültürel ortamın sağlanamadığı ilave edilebilir.

Bilge önderlerin görülemediği bu dönemlerde İslam alemini temsil etmekte olan Osmanlı toplumunda akılcılıktan skolastik anlayışa doğru bir

²⁹ İhsanoğlu, E., *Osmanlı Eğitim ve Bilim Müesseseleri*, s. 238.

³⁰ Akyüz, Y., *Türk Eğitim Tarihi*, s. 59.

³¹ Adivar, A., *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1991, s. 73,74.

³² Shaw, S., *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, çev: M. Harmancı, c.1, E Yy., İstanbul 1982, s. 285-309.

kayış gözlemlenmekte; dini yorumlamalar sonucunda oluşan kültür, bizzat dinin kendisi gibi algılanmaya başlamıştır. Koçi Bey ve Katip Çelebi'nin konu ile ilgili ifadelerine bakıldığında, Osmanlı toplumunun duraklama ve gerileme dönemlerinin bilim ve bilgiye ilişkin tutumları daha iyi anlaşılabilir ve bu tespitlerimizi doğrulamaktadır.³³

M. K. Atatürk, bir taraftan Milli Mücadeleyi yürütmekte, diğer taraftan ülkeyi bilgi toplumu haline getirecek yöntem ve yolları sorgulama çabasında olup, eğitim-öğretimi bütün halka yaymak suretiyle, bilgi üretiminde görülen tekelciliği yıkmaya gayretindedir. Nitekim, Cumhuriyet'in kuruluşu ile birlikte, ilk iş olarak eğitim-öğretimdeki çok başlılığa son vermek amacıyla, Öğretim Birliği Kanunu (*Tevhid Tedrisat Kanunu*) 1924'te çıkartılarak, medreselerle mektepler birleştirilmiştir; milli eğitim esası benimsenmiştir. Böylece Türk eğitim-öğretim hayatında, temelinde akılcı Türk kültür ve uygarlığının ilkelerini taşıyan bilime-bilgiye dayalı üreten, sorgulayan, ahlaki sorumlulukların bilincinde olunması beklenen yeni bir dönem başlamış; ileride Ankara Üniversitesi'ne dönüşecek olan Hukuk (1925), Dil ve Tarih-Coğrafya (1935) Fakülteleri ile Ziraat Enstitüsü kurulmuş, yurdun her tarafında ilk okullar ve öğretmen okulları açılmaya başlamıştır.

Atatürk'ün Türk toplumunu bilgi toplumuna dönüştürürken kişiliğindeki bilgelik vasfının ne şekilde tezahür ettiğinin daha iyi anlaşılabilmesi için, dünya üzerinde cereyan eden bilimsel çabalara değinmek bu noktada yararlı olacaktır. İnsanoğlu yazıyı bulduktan sonra, ulaşılan bilgileri kaydetmeye başlamış ve bu bilgiler bazen değişimlere de uğrayarak, yerküremizde dolmuş ve taşınmıştır. Ulaşılan bilgilerden bilimsel niteliğe haiz olanlar olsa da bilimsel yöntem anlayışı çok sonraları geliştiği için pek çok bilginin içinde dogmatik izlere rastlamak mümkündür. Bilimsel yöntem anlayışının yerleşmeye başladığı dönemlere kadar din, sadece bir inanç yöntemi olarak algılanmamış, birey ve toplumsal yaşantıda bilim, sanat, hukuk, siyaset gibi pek çok unsurun temelinde yer etmiştir.

Bilimsel denilebilecek ve teorik temel üzerine kurulmak istenilen bilgilerin M.Ö. 600'lü yıllarda Antik Ege medeniyetinde ortaya çıktığı belirtilmekle beraber, M.Ö. 8000-7000 yıllarında Mezopotamya'da, M.Ö. 4000-5000 yıllarında Mısır'da, daha sonraları Çin'de Hindistan'da bilimsel faaliyet olarak nitelenebilecek çalışmalar tespit edilmiştir.³⁴ Bilim tarihçileri makro

³³ Bkz. Koçi Bey, *Risale*, çev: Z. Danişman, M.E.B.Yy., İstanbul 1993; Katip Çelebi, *Mizanü'l Hakk Fi İhtiyari'l-Ahakk*, haz: O. Ş. Gökyay, Kervan Kitapçılık, İstanbul 1980.

³⁴ Ural, Ş., *Bilim Tarihi*, s. 28, 29.

seviyede bilginin dolaşımını, İlkçağlarda Antik Ege'de, Ortaçağlarda İslam coğrafyasında, Yakınçağ'la birlikte Avrupa'da gelişmeye başladığını ifade etmektedirler.

Bilimsel bilgiye ulaşmada yöntem arayışlarının yoğunlaştığı dönem ise, Farabi, İbn-i Sina, İbn-i Haldun gibi İslam düşünürlerinin etkisiyle, 15. yüzyıla birlikte Batılı toplumlarda görülür. Descartes, Leibniz, Locke ile başlayan bilimi ve bilimsel düşünceyi sorgulama geleneğinin, Hume, S. Simon, Kant, Hegel ve A. Comte ile devam etmiştir. Determinizm, diyalektik materyalizm gibi kuramlar söz konusu olsa da, A.Comte ile birlikte gelişen pozitivizm 19. yüzyıla damgasını vurur; ve pozitivizmin her türlü bilimsel çerçeveleri oluşturabilecek bir güç olduğu anlayışı 20. yüzyılı da etkiler. Fakat, daha sonraları fizik biliminde ortaya çıkan yeni gelişmeler ve 1935'lerde K. Popper'in *Yanlışlamacı Kuramı* ile birlikte, pozitivizmi derinden etkileyecek olan eleştiriler de gelişmeye başlar. Nitekim günümüzde 19. yüzyılda ağırlıkla kabul görmüş olan kuramların yerini, Popper tarafından ortaya konulmuş olan Yanlışlamacı Kuram'ın (*eleştireli rasyonalizm*) almaya başladığı görülmektedir.³⁵

Atatürk bir bilim adamı değildi; fakat, onda derin bir sezgi gücünden gelen mütefekkir yönünün olduğu anlaşılmaktadır. Atatürk, bu özelliğini bilimde yöntem arayışlarının yoğun olduğu bir dönemde ve belirgin bir biçimde her şeyin belirlenebileceği anlayışına karşı, eleştirel akla daha yakın olduğunu, K. Popper'in Yanlışlamacı Kuram'ını önceleyen sözleriyle ortaya koymuştur;³⁶ böylece, o, eleştirel akılcı yöntemi Türk tarih ve kültürüne uygulamış bilge bir önderdir. Atatürk'ün bu tutumunu şu sözleri açık bir biçimde ortaya kor: "*Gerçekten ilkeler namı altında bilinen programımız, karşı çıkanların gördükleri ve bildikleri tarzda bir kitap değildi. Fakat esaslı ve uygulamalıydı. Biz dahi, uygulaması ile olanak olmayan fikirleri, kuramsal bir takım ayrıntıları yıldızlayarak bir kitap yazabilirdik Öyle yapmadık. Ulusun, maddi ve manevi yenileşmesi ve gelişmesi yolunda, çalışırken iş yapmayı söze ve kurama yeğ tuttuk.*"³⁷ Atatürk'ün şu sözleri de, yukarıda ifade edilenleri açıklar mahiyettedir: "...*Tam tersine yükselmiş, ilerlemiş, uygar bir ulus olarak uygarlık düzeyinin üzerinde yaşayacağız. Bu yaşam ancak bilim ve teknikle olur. Bilim ve teknik nerede ise oradan alacağız ve her ulus bireyinin kafası*

³⁵ Türkdoğan, O., *Bilimsel Değerlendirme ve Araştırma Metodolojisi*, M.E.B., Yy., İstanbul 1995, s. 15-112.

³⁶ Yalıtırak, C., "*Kemalizmin Kuramsal Çerçevesi*", *Aydınlanma 1923 Devrimi 21. Yüzyılda Kemalizm, Toplumsal Dönüşüm Yy.*, İstanbul 2004, s. 42,47.

³⁷ Yalıtırak, C., "*Kemalizmin Kuramsal Çerçevesi*", s. 321,322.

na koyacağız. Bilim ve teknik için kayıt ve şart yoktur. Ben, manevi miras olarak hiçbir nası-katı, hiçbir doğma, hiçbir donmuş ve kalıplaşmış kural bırakmıyorum. Benim manevi mirasım bilim ve akıldır. Benden sonrakiler, bizim aşmak zorunda olduğumuz çetin ve köklü zorluklar karşısında, belki amaçlarımıza tamamen ulaşamadığımızı, fakat asla ödün vermediğimizi, akıl ve bilimi rehber edindiğimizi onaylayacaklardır.”³⁸ Bu sözlerinden de anlamaktayız ki, Atatürk, hiç bir olayı basite indirgemenen, çağının bütün bilimsel verilerini dikkate alarak, Türk eğitim sistemine deneme ve yanılmaya dayalı eleştirel akılı yerleştirme amacıyla olup, Türk toplumunda skolastik eğilimi sorgulayarak, en eski akılcı Türk düşünce geleneğini yeniden eylem haline dönüştürmeye çalışmıştır.

3. Atatürk’ün Bilgelik Vasfının Din Anlayışındaki Tezahürü

Araştırmalar, dinsiz bir toplumun var olmadığını göstermektedir.³⁹ Yirminci yüzyılın’ın ortalarından itibaren dinin toplumsal bir kurum olarak tanımı, mahiyeti, insan gerçekliği ve insan bilimleri açısından önemi üzerinde çalışmalar yapılmıştır.⁴⁰ Dinin metafizik boyutu bir tarafa bırakıldığında, toplumsal düzlemde dini uygulama ya da merasimlerden tamamen bağımsız bir toplumun mevcudiyeti kanıtlanamamıştır. Soyut gerçekliğinden bağımsız bir şekilde eylemsel boyutta din her zaman var olmaya devam etmiştir.

Yukarıdaki ifadelerle paralel olarak düşünülecek olursa, bilgiye işlevsel ve eylemsel boyut kazandırabilme yetisi olarak tanımlanmış olduğumuz bilgelik vasfının M. K. Atatürk’ün dine bakış açısında tezahür etmemiş olduğunu düşünmek mümkün değildir. Her şeyden önce Atatürk’ün dinin yalnızca bireylerin vicdanlarında tecrübe ettikleri soyut bir inanıştan ibaret olmadığının farkında olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenlerle Atatürk’ün “Biz dine saygı gösteririz. Düşünce ve akıl yürütmeye karşı değiliz.”⁴¹ sözleri, Atatürk’ün din hakkındaki düşüncelerinin hiçbir yoruma gerek duymayacak kadar açık ve yalın olduğuna, din ve diğer disiplinler arasındaki ilişkiler hakkında araştırmalar yapılmasına ve düşünceler üretmeye işaret etmektedir. Nitekim, dinin ne olduğu ve öteki bilimsel disiplinlerle olan ilişkilerinin araştırılması günümüzün de önemli problemidir.

³⁸ Giritli, İ., *Atatürkçülük İdeolojisi*, A.K.D. ve T.T.K., trs, s. 35.

³⁹ Sarıkoyuncu, A., *Atatürk Din ve Din Adamları*, T. D.V.Yy., Ankara 2002, s. 42. Ayrıca bkz. Berger, P. L., *Dinin sosyal Gerçekliği*, İnsan Yy., İstanbul, 1993; Bergson, H., *Ahlak İle Dinin İki Kaynağı*, M.E. Basımevi, İstanbul, 1986.

⁴⁰ Chevalier, Jean, *Din Fenomeni*, çev. Mehmet Aydın, Tekin Kitabevi, Konya, 1992, s. 3.

⁴¹ Borak, S., *Atatürk ve Din*, Toplumsal Dönüşüm Yy., İstanbul, 2002, s. 138.

Her bilimsel disiplinde olduğu gibi, din bilimlerinin konuları da çeşitlidir. Türk toplumunun gelişen yeni bilimsel disiplinlerden habersiz kalması söz konusu edilemez. Düşünmeyi öğrenmenin yolu ondan uzaklaşmak, ilgisiz kalmak demek değildir. Batı'da Aristo'nun eserlerini dinen zararlı görüp, yasaklayan kilisenin bu tutumu, asırlar boyunca yalnız Hıristiyan âlemine değil, bilime ve insanlığa da zarar vermiştir.⁴² Katip Çelebi'nin tespit ettiği gibi bizim tarihimizde de, "*Haşiye-i Tecrid ve Şerh-i Mevakıf*" dersleri felsefedendir düşüncesiyle,⁴³ kaldırılmış, neticede bu uygulama toplumun geri kalmasının nedenleri arasına girmiştir.

Atatürk, dinin sosyal gerçekliği ile ilgili olarak şöyle demektedir: "*Din vardır ve gereklidir. Temeli çok sağlam bir dinimiz var. Malzemesi iyi. Fakat bina, uzun yüzyıllardır ihmale uğramış. Harçlar döküldükçe yeni harç yapıp binayı takviye etmek gereği hissedilmiş. Aksine olarak birçok yabancı unsur (tefsirler, hurafeler gibi) binayı fazla hırpalamış. Bugün bu binaya dokunulamaz, tamir de edilemez. Ancak zamanla çatlaklar derinleşecek ve sağlam temeller üzerinde yeni bir bina kurmak gereği kaçınılmaz olacaktır. Din bir vicdan sorunudur. Herkes, vicdanının emrine uymakta özgürdür. Biz dine saygı gösteririz. Düşünce ve akıl yürütmeye karşı değiliz. Biz sadece din işlerini millet ve devlet işleriyle karıştırmamaya çalışıyor; kasıt ve fiile dayanan fanatik hareketlerden sakınıyoruz.*"⁴⁴ Görüldüğü gibi Atatürk, bilimsel faaliyetler neticesinde ulaşılan hurafelerden ve hatalı yorumlamalardan uzak bir din anlayışını, milli bir konu olarak da değerlendirmektedir. Bu bağlamda din işleriyle devlet işlerinin birbirinden ayrılması gerektiğini belirtmek suretiyle, dini bilgiyle dinin toplumsal zeminde uygulanış şekli arasındaki ayrımın gerekliliği üzerinde teorik bilgiyi "*laiklik*" ilkesinde temellendirerek ona eylemsel ve işlevsel bir boyut kazandırmaya çalışmıştır. Ancak, Atatürk bu yaklaşımı benimserken insanın manevi ve ruhsal ihtiyaçlarını yok sayan bir uygulama biçimini benimsememiştir. Bilindiği gibi, insan maddi faydalanmanın muhteris takipçisi olduğu kadar manevi faydanın ve hazzın da takipçisidir.⁴⁵ Bir başka ifadeyle, insanın maddi ihtiyaçlarının yanı sıra yine hayatın içinden gelen manevi ihtiyaçları söz konusudur. Bu gerçekliğin farkında olan Atatürk, toplumu bir arada tutan ortak değerlerin sağlanmasında dinin rolü ve önemini görmezlikten gelmemiştir. Nitekim Cumhuriyet'i kuran irade, 1924 Anayasasının 75. maddesini "*din ve vicdan özgürlüğü*" şek-

⁴² Başgil A.F., *Din ve Laiklik*, Yağmur Yy., İstanbul 1985, s. 120.

⁴³ Katip Çelebi, *Mizanü'l Hakk Fi İhtiyari'l-Ahakk*, s. 21.

⁴⁴ Borak, S., *Atatürk ve Din*, s. 138.

⁴⁵ Usta, N., "Unutulan Dindarlık Değerlerimiz", *Ekev Akademi Dergisi*, S. 25, Erzurum 2005, S. 4.

linde düzenlemiştir. Konunun açıklığa kavuşması açısından Atatürk'ün bu husustaki ifadelerine bakmak yeterlidir: “*Laiklik sadece din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması demek değildir. Laiklik, tüm yurttaşların vicdan, ibadet ve din özgürlüğü de demektir.*”⁴⁶

Atatürk, Türk halkını bilime ve bilgiyle ilişkili alanlara yönlendirerek, din-bilim ilişkisinin aklın süzgecinde açıklığa kavuşturulmasından yana eylemsel tavır geliştirmiştir. Tarihin her döneminde insanoğlunun çatışan menfaatleri nedeniyle kutsal değerler üzerinden kazanım elde etmek istediği bilinmektedir. Bu tutum, özellikle yakın tarihimizde toplumsal anlaşmazlıkların kaynağı olmuştur.⁴⁷ Din üzerinden maddi kazanım elde etmeye çalışan oluşumları yakından gözleyen biri olarak Atatürk, dinin siyasete, siyasetin de dine alet edilmesini istememektedir. Bu nedenle o, din konusunu psiko-sosyal düzlemde değerlendirerek, bir yandan dinin vicdanlarda serbestçe muhasebesinin yerleşmesine gayret etmiş, diğer yandan da eleştirel aklı benimseyerek Türk toplumunun geri kalmışlığının nedenleriyle hesaplaşma sürecini başlatarak bilginin eylemsel alt yapısını hazırlamaya çalışmıştır.

Atatürk'ün Türk halkına benimsetmeye çalıştığı toplumsal anlayışın, toplumdaki farklı görüş ve düşüncede olan grupların uzlaşması ve aralarındaki çatışmanın en aza indirilmesi açısından değerlendirdiğimizde, toplumsal gerçeklikleri dikkate alarak, toplumsal sorunları çözümlemede olay ve olgulardan hareket ettiğini göstermektedir. Onun bu tutumunun sosyal realite ile din arasında ilişkiler kuran bizzat İslâm'ın yöntemsel anlayışı ile uyuşmakta olduğunu ifade etmek gerekir: Öyle ki, “*olgunun fikre önceliğini*” bu hususta yapılmış olan çalışmalar ortaya koymaktadır. Bu tespiti açacak olursak, hukukla ilgili âyetlerin sosyal realite ile iç içe geliştiğini anlamaktayız. Peygamber bir olay vuku bulduğunda ya kendi içtihadı ile ya da etrafındakilerle bir karara varmakta, sonra vahiy gelmektedir. Yani, âyetler olaylarla muallel olup, vahiy sosyal hadiselerin önünde gitmemekte, onları takip etmektedir.⁴⁸

Atatürk, bir taraftan halkın inançlarının gerçek temellerine yerleşmesine çalışırken, diğer taraftan Türk halkının ruhuna uygun toplumsal yapılanmayı amaçlamıştır. Burada şu hususu da belirtmek gerekir ki, Atatürk'ün

⁴⁶ *Atatürkçülük* (Birinci Kitap), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1997, s. 111.

⁴⁷ Cem, İ., *Türkiye'nin Geri Kalmışlığının Tarihi*, Can Yy., İstanbul, 1998, s. 339.

⁴⁸ Aksu, Z., *İslâm'ın Doğuşunda Toplumsal Realite Hukuki Âyetler ve İctihadi Kaynaklar*, Avrasya Yy., Ankara 2005, s. 96-100; İşcan, M. Z., *Siyasal İslâm Dini ve Fikri Temelleri*, Ekev, Erzurum, 2002, s. 109.

topluma ve bilime yaklaşımı, birdenbire kendiliğinden ortaya çıkmış değildir. Tüm diğer gelişmeler gibi, Atatürk'ün bilim ve toplum anlayışına, uzun bir tarihi süreç sonucunda oluşan veriler kaynaklık etmiş; ancak, o, Türk kültürü ve toplumsal yapısına uygun olanı, derin sezgisel yeteneği ile uygulamaya çalışmıştır.

Netice itibarı ile, Atatürk'ün bilgelik vasfı, yalnızca dinin teorik anlamda muhtevastından en üst düzeyde haberdar olmasında değil, dini bilgi ve kültür birikimini eylemsel bir zeminde kendi milleti için en üst düzeyde uygulama alanına taşıyabilmesinde görülmektedir.⁴⁹

Sonuç

Bir toplumun şekillenmesinde etkili olan unsurların tespit edilmesi ve bu unsurları hazırlayan etkenlerin çözümlenmesi araştırmacıları önemli sonuçlara ulaştırabilir. Nitekim böyle bir inceleme sonucunda, Türk kültürü ve uygarlığında tekrarlanabilme özelliği taşıyan “bilgelik anlayışının” önemli toplumsal bir gerçeklik olduğu kanaatine varılmıştır. Zira, toplumu yöneten bilge önderlerin eylemleri ile, toplumun değerleri ve kültürü arasında ciddi ilişkiler görülmekte, ayrıca bilgi ve eğitim-öğretim kurumlarını mükemmelleştiren değişkenlerden coğrafi ve ekonomik şartlar önemli olmakla birlikte, söz konusu mükemmeliyetin sağlanmasında bilge önderlerin önemli olduğu ortaya çıkmaktadır.

Türk tarihinde bilge önderlerin faaliyetleri izlenmeye çalışıldığında, onların dönemlerinde gerçek bir değer olarak bilgiye ve bilime olan ilginin arttığı, eğitim-öğretim faaliyetlerinin kalitesinde yükseliş olduğu, din ve bilim arasında ortaya çıkan çatışmaların uzlaşma ile sonuçlandığı, bilim adamlarının korunduğu, eşitlikçi bir eğitim-öğretim anlayışının toplumun bütün katmanlarına yayıldığı görülmektedir.

Bilgelik anlayışının en açık olarak ortaya çıktığı dönem Göktürkler zamanına rastlamaktadır. Orhun Yazıtları'nda bilge kişi, toplumu iç ve dış tehditlere karşı uyarıcı, bütünleştiren bir insan tipi olarak resmedilmiştir. Bu tanım, Göktürklerden sonra kurulan Türk devletlerinde de yeni anlamlar yüklenmek suretiyle devam etmiş, kültürel bir kod olarak günümüze dek varlığını sürdürmüştür. Osmanlı toplumunun, Selçuklu toplumundan devraldıkları söz konusu tutumu, XVI. yüzyıla kadar taşıdığı, XVII. yüzyıldan itibaren çok çeşitli nedenlerle en eski akılcı Türk düşünce geleneğinin gerilemeye, çözülmeye başladığı görülmektedir. Selçuklu toplumundan devra-

⁴⁹ Bilgi için bkz: Günay, Ü., Güngör, H., Ecer, A. V., *Laiklik, Din ve Türkiye*, Adım Yy., Ankara 1997; Dönmez, Ş., *Atatürk'ün Çağdaş Toplum ve Din Anlayışı*, Çamlıca Yy., İstanbul 2002.

linan eğitim-öğretim kurumları, Osmanlı toplumunun ilk dönemlerinde eğitim-öğretim eşitliği ile toplumdaki değişik tabakalar arasındaki dikey ve yatay hareketliliği sağlamaya yeten bir işleve sahip olmuşken, fetihler sonucunda ulaştığı çok uluslu toplum olma özelliği nedeniyle eski işlevini sağlayamaz olmuş; bilim tekeli bir zümrenin elinde “*halkın*” bilimle ilişkisini kesme gayreti içerisine girmiş; bilginler sınıfı arasında “*hanedanlık kurumu*” oluşmaya başlamış; söz konusu dönemlerde bilge önderlerin yetişmesi için gereken toplumsal ortam sağlanamamıştır.

Osmanlı toplumunda toplumsal değişime uyum sağlamada yetersiz kalan eğitim-öğretim kurumlarının yenilenmesi amacıyla, dönemin yönetici kadroları tarafından pek çok teşebbüste bulunulmuş, batılı toplumlardaki gelişmeler dikkate alınarak pek çok değişimler yapılmış; ancak, beklenen sonuca bir türlü varılamamıştır. Osmanlı toplumunun çöküş dönemlerini bizzat tecrübe etmiş, son bağımsız Türk devletini kuran ve “*bilime*” olumlu bir “*ahlaksal*” değer atfetmiş olan *M. K. Atatürk*, bir bütünü dikkate alarak yenileşmeyi gerçekleştirmeye çalışmıştır. Onun bu tutumu, kaybolmaya yüz tutmuş olan akılcı Türk düşünce geleneğinin yeniden canlanmasına katkı sağlamış; ataları gibi bilgi ile eylem arasında köprü kurmayı, bilgiye eylemsel bir boyut katmayı amaçlamıştır.

M. K. Atatürk’ün hayatı, yapmaya çalıştıkları ve söylevleri incelendiğinde, Onun Türk kültür ve uygarlığını esas alarak, Türk Milleti’nin yeniden derinliğine bilime nüfuz etmesi için çalıştığı görülür. *Atatürk*’ün Türk toplumuna önerdiği yol, Osmanlı toplumunun gerileme dönemlerinde başlayan skolastik düşüncenin karşısına, yeniden akılcı Türk düşünce geleneğini yerleştirmektir. Onun bilge kişiliği bilimsel yöntemlere olan yaklaşımında, din, dil ve kültür kavramlarını ele alış şeklinde ve değişen toplumsal şartları milli birlik açısından yorumlama şeklinde tezahür etmektedir. Bilindiği gibi *Atatürk*’ün Cumhuriyet’i kurduğu yıllar, bilimsel yöntem arayışlarının yoğun olarak yaşandığı ve determinist-dogmatik yaklaşımların genel geçer olarak kabul edildiği bir dönemdir. Toplumunu yeniden yapılandırmaya çalışan *Atatürk*’ün, açık bir biçimde her şeyin belirlenebileceği anlayışına karşı, eleştirel aklı öne geçirdiği görülmektedir. Eleştirel akılcı yöntemi Türk tarih ve kültürüne uygulamakla da, bilge önderliğini ortaya koymuştur. *Atatürk* bu tutumu ile, tarihsel olguları sadece kendiliğinden olmayıp, yer ve zamana bağlı, başka olay ve olgularla ilişkili bir bütün olarak değerlendirmesiyle, sosyal bilimlerdeki bilgiye ulaşma yöntemini de kullanmış olmaktadır. Bugün çağdaş bilimsel yöntemler de, olay ve olguları zaman içerisinde birbirleriyle bağlantılı bir bütün olarak değerlendirmek suretiyle bilgi-eylem koordinasyonunu sağlamaktadırlar.